

АРХИВ СРБИЈЕ

СРБИ

У БУДИМСКОЈ ДОЊОЈ ВАРОШИ ТАБАН

Према пописима из 18. века

Приредили

Вера Филиповић

Александар Рафаиловић

Београд, 2014.

О ЛЕКСИЦИ ПОПИСА

Лексички инвентар објављених пописа условљен је њиховом практичном административном наменом, те поред антропонима, углавном преовладавају називи за занате и занимања, као и административно-правна лексика, родбински називи, етници и друга лексика која је послужила за подробнији опис пописаног становништва.

Лексеме забележене у попису српског живља у Табану из 1704. године показују преваходно тематску разуђеност занимања којима су се Срби тада бавили. Бројне лексеме које именују различита занимања, звања и функције, занате, чиновне и сл. са становишта савременог српског језика могу се оквалификовати као застареле лексеме. У наведеном попису појединци су одређени по занимању, родбинском односу, пореклу или некој особини, надимку како би у недостатку презимена били диференцирани. „До 1720–1730-их сасвим је мали број породица у српском народу имао презиме. Син ствара презиме по очевом имену, а његов син по његову итд. Дакле, утврдити континуитет је готово немогуће. Аустријска администрација је, опет, ради лакшег званичења, форсирала употребу презимена и код Срба, и Срби су имали да се одлуче за презиме. Презиме се могло направити од очеве имена, или занимања, или надимка“.⁸¹ Тако грађа првог пописа (из 1704) обухвата и изванредан број презимена као *Ждраловић*, *Лалић*, *Ковачевић*, *Марић*, *Мартиновић*, *Вучићевић*, *Дунић*, *Казив* и сл.

На основу овог пописа може се утврдити и какав је био термилошки систем заната Срба у Будиму деценију након Велике сеобе. Најстарији попис показује преовладавање занатске терминологије турског порекла. Знатан број лексема које означавају

---

⁸¹ Д. Поповић, „Срби и српске породице у Будиму, некад...“, у: *Етнографија Срба у Мађарској*, бр. 5, Зборник радова, Будимпешта 2006, 128.

занате, занимања и звања, односно њихове носиоце, представљају турцизми:⁸² **абација** (тур. abacı) занатлија који израђује одџу од грубог сукна; **ашчија** (тур. aşçı) кувар, гостионичар; **бакалин** (тур. bakkal) трговац на мало колонијалном робом; **балугџија** (тур. balıkcı) рибар; **барјактар** (тур. bayraktar) старешински чин у војсци, заставник, водник; **бећар** (тур. bekâr) 1. ист. војник најамник. 2. заст. орган извршне власти, пандур; **бозација** (тур. bozacı) онај који прави или продаје бозу; **бојација** (тур. boyacı) занатлија који боји прећу и тканине, фарбар; **дунђер** (тур. dülger) дрводеља, тесар; **калајџија** (тур. kalaıcı) 1. занатлија који се бави калајисањем посуђа. 2. продавац ситне робе, торбар; **капамација** (тур. karatası) занатлија који прави покриваче, ћебад, јоргане и сл.; **касап(ин)** (тур. kasap) месар; **кашикчија** (тур. kaşıkçı) онај који израђује, прави кашике, посуђе⁸³; **кујунџија** (тур. kuynucu) златар; **лулеџија** (тур. lülecı) занатлија који прави и продаје луле и чибукe, лулар; **симиџија** (тур. simitçi) пекар који пече симите, мали округли хлеб од белог брашна; **субаша** (тур. subaşı) чувар поља, пољар; **табак** (тур. tabak) прерађивач коже, кожар, штављач; **таћаџија** (према тур. takke)⁸⁴ мајстор који израђује кожне капе; **телал** (тур. telal) објављивач, оглашивач саопштења власти; **ћебеџија** (тур. kebecı) занатлија који прави ћебад; **ћурчија** (тур. kürkçü) крзнар, кожухар; **хајдук** (тур. haydut) заст. покр. пандур; **харамбаша** (тур. haramı başı) заст. старешина страже, старешина општинских пандура; **чобан** (тур. çoban) онај који чува стоку на паши, пастир; **чорбација** (тур. çorbacı)⁸⁵ домаћин, господар; богаташ, газда.

⁸² У списку наводимо стандардне облике лексема, док се у самом тексту пописа неке од њих јављају у измењеном фонетском облику, као нпр. *балукчија*. Облик *балукчија* сведочи о начину уласка овог турцизма у наш језички систем, о његовој адаптацији. Облички је и ближи изворном лику *balıkcı*, док је касније формиран облик *балугџија* више у духу српског језика. Термин *турцизам* је, и поред извесне термилошке неодређености, прихваћен и најчешће коришћен у научној литератури. Под турцизмима се подразумевају речи које су пореклом турске или које су посредством турског језика дошле у српски језик из неког другог језика, најчешће арапског, персијског, грчког итд.

⁸³ Облик *кашикчија* није забележен у Вуковом *Рјечнику*, као ни у другим консултованим речницима, који иначе региструју облике *кашикар* и *кашичар*.

⁸⁴ Реч је настала као резултат творбених процеса у српском језику.

⁸⁵ Основно значење ове лексеме у турском језику јесте *продавац чорбе*, док је једно од секундарних значења означено као историзам: *господин* (у ословљавању угледних хришћана) (*Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dili Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2010*).

Иако турска лексика преовлађује у попису из 1704. године, забележено је и неколико лексема мађарског порекла: **биров** (мађ. biro) *председник градске општине и њеног суда*; **ешкут** (мађ. esküdt) *помагач и заменик бирова у раду градске општине и њеног суда*; **катана** (мађ. katona) *војник, хусар, стражар*; **хаднађ** (мађ. hadnagy) 1. *поручник граничарске милиције*. 2. *жандарм*; **тизедуш** (мађ. tizedes) *десетар*; **парас** (мађ. paraszt) *сељак, паор*⁸⁶; једна лексема немачког порекла; **јагер** (нем. Jäger) *ловац*, као и домаће лексеме: **водар**, **воденичар**, **играчица**, **капитан**, **кнез**, **ковач**, **копач**, **кожар**, **козар**, **крпеџија**, **лончар**, **мајстор**, **опанчар**, **поп**, **свирач**, **седлар**, **слуга**, **толмач**.

Нови досељеници са Балкана, заједно с многобројним Србима старинцима које су затекли у Угарској, имали су релативно сложено друштвено устројство, црквену организацију и еснафе. Грађа првог пописа потврђује да су српски занати у Угарској испочетка носили турска имена. Право обављања заната било је везано за цехове, а писана еснафска правила тог периода потврђују турску занатску терминологију.⁸⁷ Прилагођавањем социјално-економским приликама убрзо је турска еснафска терминологија у новим статутима измењена стручним изразима аустријско-угарске државне администрације. Већина пописаних заната данас не постоји, а одумирањем неких заната такође су изгубљени називи појединих заната и занатлија. Презимена забележена у разматраним пописима, као нпр. *Табак*, *Терзија*, *Ћурчија*, сведоче да су постојале занатлије *табак*, *терзија* и *ћурчија*, и да се без њих није могао замислити свакодневни живот Срба у Будиму.

У пописима из 1737. и 1740. године јављају се и следећи називи за носиоце занимања турског порекла које не бележи попис из 1704. године: **берберин** (тур. berber) *занатлија који брије, шиша* (некада се бавио и лечењем, вађењем зуба и сл.); **дуванџија** (тур. duhancı) а. *продавац дувана*; б. *одгајивач или прерађивач дувана*; **калфа** (тур. kalfa) *занатлијски или трговачки помоћник*; **кафеџија** (тур. kahvesi) *онај који држи кафану, гостионичар*; **мумџија** (тур. mumcu) *свећар, воскар*;

⁸⁶ У попису се јавља и лексема **шајкаш** у значењу *војник у саставу речне флотиле Краљевине Угарске, касније Царевине Аустрије, са посебним статусом*. Творбено *шајкаш* представља дериват именице *шајка* која означава врсту речног брода на весла. У лексикографским приручницима не постоји усаглашеност око етимологије ове именице, па је тако негде означена као хунгаризам, а негде као турџизам.

⁸⁷ О развоју трговине и занатства Срба у Угарској в. текст Мите Костића, *Социјално-економско формирање трговачког и занатлијског слоја српског грађанског сталежа од 16. до 19. века у књизи Доситеј Обрадовић у историјској перспективи 18. и 19. века*, Београд 1952.

ракиција (тур. rakıcı) онај који пече и продаје ракију; **сапунција** (тур. sabuncu) онај који прави сапун, сапунар; **терзија** (тур. terzi) кројач који шије одела од чохе; кројач уопште; **торбар** (према тур. torba) 1. онај који израђује и продаје торбе 2. онај који носи и продаје ситну робу по кућама, покућарац; **чизмеција** (тур. çizmeci) онај који израђује чизме; **шегрт** (тур. şakirt) младић или дечак који учи занат.

У наведеним пописима забележене су и лексеме домаћег порекла *трговац*, *звонар*; лексеме мађарског порекла **сабов** (мађ. szabó) *кројач*, **хусар** (мађ. huszár) *лако наоружани коњаник*; лексема немачког порекла **пинтер** (нем. Binder) *бачвар*, *качар*.

Поједина занимања именована су и домаћом и страном лексемом, па се тако у дублетном облику (домаћа реч/турцизам) јављају следећи називи за занимања: *кожар/табак*, *месарош*⁸⁸/*касапин*.

Интересантно је истаћи пример лексеме *нећурчија* (која се јавља у првом попису) као негиране именице у којој се префикс *не* јавља са модификаторском функцијом изузимања, искључивања садржаја исказаних основном речју:

„У Шиме у дућану *крпечија* Милутин код нећурчије“.

Употребом речи *нећурчија* у попису је истакнуто да се дотична пописана особа не бави ћурчијским занатом. У литератури је разматрана ограниченост употребе негираних твореница овог типа у ранијим периодима развоја српског језика (овакве именице називају се и композиционим варваризмом, сложеницама насталим под страним утицајем),⁸⁹ али је истакнута и продуктивност овог творбеног модела у савременом српском језику.⁹⁰ Занимљива је појава оваквог облика у језику пописа, сасвим другачијем регистру у односу на књижевне текстове на основу којих је анализирана заступљеност сродних лексема у литератури.

---

⁸⁸ У савременом српском језику лексема *месарош* означава особу која радо једе месо, док у наведеном попису ова лексема има значење занимања – *месар*.

⁸⁹ И. Грицкат, О неким проблемима негације у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* XXV књига, Београд 1961–1962, 120–121.

⁹⁰ С. Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд 2009, 158–159.

№	Книжка	Листы
100	Машугъ писанъ въ 1744	4
101	Иванъ устиновъ	12
102	Свѣдѣніе	28
103	Положеніе на словесахъ	33
104	Положеніе на словесахъ	47
105	Петеръ Мартыновичъ Дубининъ	55
106	Свѣдѣніе	58

Фрагмент пописа из декабря 1737. године

У појединим случајевима појединци су у пописима идентификовани и на основу надимка, датом према некој упадљивој физичкој особини, углавном негативној: *Црни, Ђора, Ђорави, Дуги, Глухи, Чупави, Мали* и др.

Известан број родбинских термина забележен је у тексту првог пописа (*баба, син, таст, брат, зет, жена*), док таква лексика у наредним пописима, осим у ретким случајевима (*удовац, удовица*),⁹¹ изостаје јер за таквим описним одређивањем појединца није више било потребе, с обзиром на то да су у време настанка пописа већ била установљена презимена.

Пописи пружају изузетан материјал за проучавање процеса формирања презимена у периоду прве половине 18. века у српској заједници у Будиму. Тако, на пример, презимена из пописа којима је мотив номинације неко занимање првобитно су представљала надимке, односно стајала су уз име у попису из 1704. године, па је занимање наведено уз име имало функцију да на неки начин ближе одреди његовог носиоца, диференцирајући га од других истоимених особа.⁹²

С друге стране, на основу одређеног броја презимена забележених у пописима из 1738. и 1740. године којима је у основи апелативна лексика, тј. где је у основи, у ствари, надимак, може се говорити о релативно великој старини ових презимена, односно богато заступљена апелативна лексика у основи презимена⁹³ резултат је раног установљавања презимена у овим крајевима у односу на неке друге области. Тако је забележен известан број презимена насталих од турских назива за занимања, односно назива носиоца занимања, као што су презимена *Бакал, Бузација, Табак, Терзија, Торбар* и *Ђурчија*. Презимена *Топал, Топаловић* и *Чолаковић* издвајамо због тога што су као основ за патронимизацију на основу физичког недостатка послужили турцизми *топал* (хром, шепав) и *чолак* (човек без једне руке), који су са становишта савременог језика застарели.⁹⁴

---

⁹¹ Такође, у овим пописима као изузетак јављају се и лексеме *унук* и *син* у циљу идентификовања чланова домаћинства опорезованог лица.

⁹² Исп. Г. Вуковић, Љ. Недељков, *Речник презимена Шајкашке (XVIII и XIX век)*, Нови Сад 1983, 44–47.

⁹³ Видети Прилог 2.

⁹⁴ Посебну пажњу и даље истраживање завређују нерастумачене, а са становишта историје језика занимљиве лексеме, као нпр.: *паланкалија, кабакул, кумберија, јаврија, наклар, цресач, докуз* и др.

№.

7

Книга Губ.
Лист № 81. кн. 1. 15

101. Живанъ урмъ ии. вѣдъ 118
и и и и и и

102. Вхивъ Мартѣ 4 — 120,

103. ~~Мартъ~~ Мартъ вѣдъ 4 — 53,

104. Мисодосѣ ии. вѣдъ 4 — 53,

105. Мисодосѣ Мартъ вѣдъ 4 — 53,

106. Мисодосѣ вѣдъ 4 — 53,

107

108. Черновити 8 вѣдъ 4 5 5,

109

110. Мисодосѣ вѣдъ 4 — 70,
вѣдъ Андрей.

111

112. Аврамъ Исидоровъ 4 — 55, 3 7/8 11 5,

112 1/2. Мисодосѣ вѣдъ 4 — 48 1 1 11 5,

Фрагмент пописа из ноября 1740. године

У тексту првог пописа забележене су и лексеме које су послужиле за детаљнији опис места боравка појединца: *брдо, варош, дућан, кућа, ћуприја, башча, мајур, долина, град*, док се у остала три пописа јављају лексеме *ракициница, бакалница, гувно, штала, шупа, подрум, шталог* и сл. у циљу пописивања непокретне имовине опорезаника. У попису из 1704. године јављају се и бројни топоними, међу којима су *Шошкот, Биг, Ловра, Џанкуртаран, Перкат, Амзабег, Помаз* и сл., док је таква лексика знатно ређа у потоњим пописима.

Лексика пописа представља сведочанство о тадашњим друштвеним приликама у којима су Срби живели у Будиму. Језички корпус пописа говори о животу, статусу у друштву, економским приликама у 18. веку и може да послужи као релевантна грађа за лингвистичка, односно филолошка истраживања, поред историјских, етнолошких, културолошких и других интердисциплинарних истраживања. Подаци могу бити драгоцени за проучавање порекла становништва, старости појединих породица, њиховог раслојавања, економских и социјалних промена, као и других социолошких, етнографских и верских феномена.

Др Марија Ђинђић
Институт за српски језик САНУ
Данијела Радоњић
Институт за српски језик САНУ